

Юрій Васильович Ключівський,
керівник Інформаційно-аналітичної служби Європейсько-Східний діалог,
Прага, Чеська Республіка

Найбільші міграційні кризи у Європі та шляхи їх подолання (кінець XX - початок XXI сторіччя)

Анотація: Тези статті, відносяться до основних міграційних криз у Європі з кінця XX та до першої чверті XXI століть, причинами яких стали: югославська війна - низка збройних конфліктів у період між 1991 та 2001 роками, європейська міграційна криза, що почалась в 2015 році та яку ще характеризують як гуманітарну катастрофу, що була викликана масовим напливом мігрантів з країн Африки і Близького Сходу до Європи та російсько-українська війна, повномасштабна фаза якої бере свій початок з лютого 2024 року і вважається найбільшим збройним конфліктом на європейському континенті після Другої світової війни, що привела до масової міграції українських біженців, насамперед до країн Європи.

Ключові слова: міграційна криза, Європа, військова міграція, Україна

Мова про вимушені міграції, які мали місце на європейському континенті, в основному, через військові конфлікти, які по-суті - «вигнали» з домівок й місць перебування сотні тисяч й мільйони цивільних осіб, в період з 1991 року й до наших днів. При цьому, кожна подальша така міграція, вважалась сучасниками – найбільшою, з часів Другої світової війни.

Фактично, всі три міграційні хвилі: 1991-2002, 2015-2018 та 2022 й донині - можна вважати воєнними, позаяк причинами всіх трьох були збройні, військові конфлікти: в колишній Югославії, в Сирії та в Україні. Останні призвели не тільки до міграційних процесів але й завдали (а в Україні - продовжують завдавати) значних матеріальних збитків та людських втрат й поневірянь, що призводить до суттєвих, соціально-економічних втрат для всього європейського континенту.

Натомість, до початку 1990-х років, незважаючи на суттєві трансформації, у зв'язку із фактичним припиненням діяльності соціалістичного табору та його інституцій, таких як Рада економічної взаємодопомоги - РЕВ (протокол про розпуск підписано 27 червня 1991 року) та Варшавського Договору (протокол про припинення діяльності підписано 1 липня 1991 року), включаючи й розпад Радянського Союзу (в грудні 1991 року) – якогось масштабного переміщення населення чи масового притоку біженців у Європі не спостерігалось.

Югославські війни

Найбільшою ж повоєнною кризою біженців, переселенців, з якою стикнулась Європа, стала Балканська криза, як ще називали югославські війни 1991-2002 років. Саме тоді, на території колишньої Югославії було, після Афганістану - найбільше біженців у світі. Це сталося, через те, що вже у 1991 році з Хорватії, Боснії і Герцоговини - почалась масова, вимушена міграція, через етнічні чистки які проводили, спершу проводили серби, згодом й хорвати та босняки. Протягом кількох наступних років кількість біженців та переміщених осіб сягнула понад два мільйони [1].

Під час гарячої фази конфлікту, яка тривала з 1991 по 1995 роки, було вбито більше 200 тисяч осіб, а 2,7 мільйони залишились без даху над головою. За даними Міжнародного комітету Червоного Хреста, наприкінці першого року війни в Хорватії було 300 000 біженців, у Сербії 155 000 а за кордоном ще 100 000. У квітні 1992 року почалась війна в Боснії і Герцеговині а вже до літа свої домівки покинули понад півмільйона осіб, до кінця року - майже мільйон. Нова хвиля біженців прибула до Сербії в 1995 році, після того, як хорватські сили відвоювали територію самопроголошеної Республіки Сербська Країна. Насамкінець, навесні 1999 року кількості тисяч етнічних албанців покинули Косово, втікаючи перед сербськими силами. Згодом, коли до провінції прибули миротворці, албанці повернулися, а щонайменше сто тисяч сербів покинули свої помешкання й прибули до Сербії [2].

При цьому, люди, які залишали територію колишньої Югославії, шукали притулку не в Росії а переважно в Німеччині, Швеції, Австрії, Нідерландах а також в країнах Скандинавії, Сполучених Штатах Америки й Канаді. Десятки тисяч опинилися в Південній Африці, Австралії та Новій Зеландії. Під час конфлікту й Чеська республіка надала тимчасовий притулок близько 6 тисячам осіб. Деякі з них залишились в Чехії й після війни або попросили притулку в іншій європейській країні. Окрім біженців від війни, із Західних Балкан до Європи прямували люди, мотивовані перш

за все економічними факторами, і ця тенденція зберігається досі. За деякими оцінками, до 900 000 людей покинули Сербію в 1990-х роках, приблизно 200 000 - у Хорватії та близько 42 000 - у Боснії та Герцеговині між 1995 і 1998 роками. Однак, деякі з них повернулися на батьківщину через кілька місяців або років [3].

Упродовж 1991-1995 років Управління Верховного комісара ООН у справах біженців здійснило наймасштабнішу гуманітарну місію у своїй історії, бюджет якої склав понад мільярд доларів США. Загалом протягом 1990-х років на території колишньої Югославії допомогу отримало понад 4 мільйони осіб. Перш за все йшлося про найнеобхідніше: їжу, медичну допомогу, прихисток. Завдяки розгорнутим центрам біженців вдалося врятувати тисячі життів [4].

Тим не менше, кінець бойових дій зовсім не означав завершення поневірянь для людей. Для багатьох центри для біженців стали притулком на довгі роки. Більше того, біженці у всіх країнах регіону нерідко були предметом маніпуляції, оскільки повністю залежали від державних органів й беззастережно підтримували виконавчу владу країни в котрій опинилися. Через це часто виникали непорозуміння, наприклад, між біженцями та місцевим населенням в тих областях де вони тимчасово перебували. До жаль, більшість біженців не повернулися до колишніх домівок ні в Хорватії ні в Боснії і Герцеговині, позаяк в згаданих країнах війною були спалені та зруйновані сотні тисяч будинків, як в містах так і в селищах.

Повернення югославських біженців та переміщених осіб до вимушено залишених місць проживання було й залишається однією з найгостріших проблем постконфліктного розвитку країн колишньої Югославії. Цей процес й нині є суперечливим через протидію, яку чинять національні уряди, всупереч вимогам міжнародних та локальних неурядових організацій. Повернення вигнанців охоплювало кілька важливих аспектів: створення умов для повернення в межах так званого «підготовчого періоду», вирішення майнових питань та налагодження діалогу між громадами. При цьому, сам процес повернення регулювався низкою мирних договорів, які зупинили міжетнічні конфлікти в регіоні західних Балкан. Так, в Боснії і Герцеговині реінтеграцію вигнанців контролювали Дейтонські мирні угоди (1995), у Хорватії - Ердутська угода (1995), у Косово - Резолюція 1244 Ради Безпеки ООН (1999), у Македонії - Охридська угода (2001). Саме повернення охоплювало кілька аспектів: створення умов для повернення в межах так званого «підготовчого періоду», вирішення майнових питань та налагодження діалогу між громадами [5].

Й, насамкінець, неодмінним аспектом нормалізації була демілітаризація регіону Західних Балкан, яку проводили працівники названих місій ООН і миротворчих батальйонів НАТО, спеціалізованих служб ООН та окремих неурядових організацій, через значне розповсюдження зброї серед населення. Однак, рамки тез унеможливають деталізувати інші, важливі питання, подальшого мирного врегулювання наслідків військової, балканської кризи.

Європейська міграційна криза

Європейська криза біженців 2015-2018 років, яка більше відома як європейська міграційна криза - це триваюча й донині політична криза в Європейському Союзі, яка спричинена великою кількістю іммігрантів, як економічних, так і біженців що прямували і йдуть до ЄС через Середземне море та Балкани з Африки, Близького й Середнього Сходу. Кількість мігрантів з цих країн почала збільшуватись у зв'язку з так званою Арабською весною (2011). Однак значних масштабів загальноєвропейської кризи міграція набула навесні 2015 року, коли в Середземному морі за короткий проміжок часу затонули п'ять човнів з мігрантами, що поклало не тільки початок публічним дебатам але й показало масштаб найбільшої в Європі міграційної кризи, від закінчення Другої світової війни, коли на континенті добровільно й примусово мігрувати мільйони осіб.

Європейська міграційна криза 2015 року залишається предметом суперечок та, навіть сприяють розколу ЄС, коли окремі вчені та аналітики навіть порівнюють ситуацію, що склалася, з періодом Другої світової війни. Так, в Німеччині, Франції, Італії та скандинавських країнах розглядають міграційну кризу як випробування європейських цінностей і єдності, а от Угорщина, Польща, Словаччина, Чехія та балтійські країни, навіть вбачають у біженцях - загрозу безпеці й благополуччю всьому Євросоюзу [6].

Апогей кризи припав на 2015 та 2016 роки, коли тільки за наданням притулку звернулося понад один мільйон чоловік, а загальне число мігрантів становило майже чотири мільйони людей. З січня по вересень 2015 року в державах-членах ЄС було зареєстровано понад 700 тисяч людей, які шукали притулку. Всього за 2015 рік у ЄС прибуло, за різними оцінками, 1 - 1,8 мільйона біженців і нелегальних мігрантів. Для порівняння, в 2014 році їх було зареєстровано близько 280 тисяч [7].

Правовим підґрунтям міграційної кризи, як вважають окремі дослідники можна рахувати дві міжнародні угоди, підписані більшістю європейських держав. Це Шенгенська угода про паспортно-візовий контроль між кордонами країн-підписантів (26 країн Європи, 22 з яких є членами ЄС), коли прикордонний контроль встановлювався лише на межах сформованої зони. Другий документ - це Дублінський регламент, затверджений у 2013 році який встановлює відповідальність країн підписантів за розгляд клопотань про надання притулку для біженців. Документ націлений на швидке визначення країни, яка повинна розглядати таку заяву і безпосередньо брати-приймати мігранта, позаяк за встановленим правилом, відповідальною державою визнається перша країна-член ЄС, яку відвідав біженець й саме там він повинен подати прохання про притулок. Якщо ж він покидає зазначену країну, інші члени ЄС можуть депортувати його назад - у першу країну.

Отже, сукупність об'єктивних (збройні конфлікти, наявність безпечних маршрутів для нелегальної міграції тощо) і суб'єктивних (відсутність узгоджених дій між країнами ЄС, законодавчої бази й так далі) причин - призвели до того, що за січень-квітень 2018 року близько 206 500 осіб вперше подали клопотання про надання їм притулку на території ЄС, що було на 15% більше, ніж за аналогічний період 2017 року.

Таким чином, проблема міграції в Європі й у 2025 році може бути вирішена за рахунок: зведення таборів для емігрантів за межами ЄС, як це вже має місце, наприклад, у вигляді таборів для біженців, зокрема - в Лівані та Туреччині (у 2015 році Туреччина в обмін на 3 мільярди євро взяла на себе обов'язок облаштувати депортованих з Греції біженців). Схожі проекти європейці планують реалізувати й в африканських країнах. Далі - введення/повернення прикордонного контролю всередині Шенгенської зони, де згідно правил можливо тимчасово відновлювати внутрішній прикордонний контроль, що і зробили не так давно 8 країн ЄС. Натомість, Іспанія та Угорщина, щоб стримати нелегалів, зайнялися побудовою парканів на своїх кордонах а болгарські добровольці самостійно, «народними» методами протидіють емігрантам. Цим зусиллям сприяють й сили НАТО у Європі [8].

На даний момент Європейський союз активізує свої зусилля по створенню ефективної гуманної і безпечної європейської міграційної політики, дотримуючись Женевської конвенції і з огляду на захист прав людини. Для подальших дій у сфері міграції було визначено п'ять основних напрямів: 1) організація легальної імміграції відповідно до пріоритетів, потреб та можливостей окремих країн, забезпечення інтеграції мігрантів; 2) запобігання нелегальній міграції, забезпечення повернення нелегальних мігрантів до країни походження чи транзиту; 3) підвищення ефективності прикордонного контролю; 4) розбудова європейської системи притулку; 5) поглиблення співробітництва з країнами походження мігрантів з метою забезпечення синергетичної взаємодії між міграцією та розвитком [9].

Російсько-українська війна

Вторгнення росії в український Крим почалось ще в лютому 2014 року. Саме з цієї дати варто вести облік внутрішньо переміщеним особам та біженцям України. Масова ж міграція біженців, почалась саме з лютого 2022 року – після повномасштабного вторгнення росії в Україну.

Наприкінці 2023 року приблизно 4,4 мільйона біженців з України отримували тимчасовий захист у ЄС, Норвегії та Швейцарії. При цьому, наприклад, Чеська Республіка - прийняла найбільше бенефіціарів на душу населення, за нею йдуть Болгарія, Естонія, Литва та Польща [10].

За даними ж Агентства ООН у справах біженців, станом на 16 грудня 2024 року було зафіксовано в усьому світі 6,814 млн біженців з України. З них 6,254 млн біженців зафіксовано в Європі і 0,56 млн біженців за межами Європи [11].

Натомість, за даними Євростату, станом на 31 січня 2025 року майже 4,3 мільйона громадян країн, які не входять до ЄС та які втекли з України внаслідок російської агресії проти України, мали статус тимчасового захисту в ЄС. Тільки у січні 2025 року тимчасовий захист в ЄС отримали 25 530 українських біженців [12].

Через значний масив інформації, стосовно останньої міграційної кризи, включаючи: біженців та тимчасово переміщених осіб, яка є фактично - вимушеною, через криваву російсько-українську війну а також у зв'язку з її продовженням й з врахуванням масиву даних, по мігрантах-громадянах України, в тому числі й по країнах світу - зупинитись на цій кризі аналізуючи її, ще - зарано.

Отже, можемо констатувати, що всі три вищенаведені міграційні кризи: балканські війни (1991-2001), нелегальна міграція до Європи (2015-2018) та українські біженці до європейських країн

через російську агресію (з лютого 2022 року) - є найбільшими у Європі після Другої світової війни та були спровоковані війнами на європейському континенті а також революціями в низці арабських країн, в Африці та на Близькому Сході. Останні ж стали відповіддю на те, що державні структури у багатьох країнах, наприклад, не відповідали уявленням громадян про гідність і справедливість. Порушення цих принципів й спричинило масштабні протести, які почалися 17 грудня 2010 року.

Результатом балканських воєн став розпад Югославії та виникнення незалежних країн на Балканах а також Республіки Косово. Нелегальна, економічна та вимушена міграція з Африки та Азії до Європи привела до суперечностей між європейськими країнами, тобто – всередині Європейського Союзу та до значних економічних втрат. Кривава ж війна росії проти України, яка триває й понині - змусила мільйони українців втекти у Європу та стати біженцями. Й усі три міграційні кризи призвели до багатотисячних, людських жертв та поневірянь мігрантів.

Тим не менше, всі три, вищенаведені міграційні кризи ще не перевершили переселення народів а фактично – повоєнну міграцію (як вимушену так й добровільну), яка мала місце вже після Другої світової війни. Так, в період з 1944 по 1948 роки, тільки в межах Європи - було переміщено щонайменше 31 мільйона людей, за даними історика Роберта Пауль Магочі, який пропонує власний Атлас історії Центральної та Східної Європи [13].

Вищенаведені виклики стосовно міграційних криз у Європі призвели до реагування з боку Європейського Союзу. Так, 11 червня 2024 року, після ухвалення Європейським парламентом та Радою були запроваджені нові правила щодо міграції, відомі як Пакт про міграцію та притулок, в рамках спільної система ЄС для управління міграцією, чинність якого почне застосовуватися через два роки. Це гарантує, що Союз матиме міцні та безпечні зовнішні кордони, що права людей будуть гарантовані, і що жодна країна ЄС не залишиться сама під тиском [14].

Список використаних джерел

- [1] Ambrozo G. The Balkans at a crossroads: Progress and challenges in finding durable solutions for refugees and displaced persons from the wars in the former Yugoslavia., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unhcr.org/4552f2182.pdf>
- [2] Kirsten Young., UNHCR and ICRC in the former Yugoslavia: Bosnia-Herzegovina., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/781_806_young.pdf
- [3] М. Рамач., Біженці на Балканах: від співчуття до конфліктів., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/26565183.html>
- [4] Young K. UNHCR and ICRC in the former Yugoslavia: Bosnia-Herzegovina., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/781_806_young.pdf а також - Э. Феллер 50 лет международной защиты беженцев: проблемы защиты вчера, сегодня и завтра. Международный журнал Красного Креста. Сборник статей. 2001. стор. 90.
- [5] К. Шимкевич., Проблеми югославських біженців та переселенців., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://commons.com.ua/uk/problem-mi-yugoslavskih-bizhenciv-ta-pereselenciv>
- [6] В. Алгаш, А. Пігтель., Сучасна міграційна криза як виклик для європейського союзу., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/12/62.pdf>
- [7], [9] В. Рудик., Міграційна криза в ЄС: причини і шляхи подолання., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://theses.oa.edu.ua/DATA/152/Рудика%20В.В.%20Ммв-61%20магістерська%20робота%20\(1\).pdf](https://theses.oa.edu.ua/DATA/152/Рудика%20В.В.%20Ммв-61%20магістерська%20робота%20(1).pdf)
- [8] Мігранти в Європі: причини, масштаби, перспективи розвитку., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://migrant.biz.ua/dovidkova/emigracia/myhranty-v-evrope.html>
- [10] Ключівський Ю.В., Чеська Республіка та біженці з України., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://iaseed.eu/media-cz-ua-9-2022/>
- [11] UNHCR Ukraine - Help for war-affected people, refugees and asylum-seekers., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://help.unhcr.org/ukraine/>
- [12] 4.3 million under temporary protection in January 2025., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20250310-2>
- [13] Třicet milionů migrantů. Po válce Evropa zažila stěhování národů., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ct24.ceskatelevize.cz/clanek/svet/tricet-milionu-migrantu-po-valce-evropa-zazila-stehovani-narodu-49912>
- [14] Pact on Migration and Asylum a common EU system to manage migration., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/pact-migration-and-asylum_en